

О.В. Кузнєцова,
ад'юнкт
(Луганський державний університет внутрішніх
справ)

Поняття та класифікація отруйних і сильнодіючих речовин

Ключові слова: *отруйні речовини, сильнодіючі речовини, лікарські засоби, отрути, хімічна зброя.*

Склад злочину, передбачений ст. 321 КК України має специфічний предмет посягання. Ця кримінально-правова норма встановлює відповідальність за незаконні діяння з отруйними і сильнодіючими речовинами. З метою належної кваліфікації дій (бездіяльності) винних осіб і щоб уникнути незаконного притягнення до кримінальної відповідальності невинних необхідно, перш за все, визначити поняття отруйних і сильнодіючих речовин.

До прийняття у 1960 році нового Кримінального кодексу Української РСР за Кримінальним кодексом 1927 року була передбачена відповідальність за незаконні діяння щодо сильнодіючих отруйних речовин [1, 41]. Пізніше законодавець розділив поняття отруйних і сильнодіючих речовин, додавши кожному з них статус самостійного предмета злочину, що має місце і на сьогодні. Проте у кримінальному законі, як і в інших нормативно-правових актах, поняття зазначених речовин не розкривається, немає і вказівки на конкретні нормативні переліки цих речовин, що породжує різночитання в розумінні та використанні цієї правової норми.

В юридичній літературі при визначенні отруйних і сильнодіючих речовин автори посилаються лише на переліки зазначених речовин [6, 12–13], у тому числі списки “А” і “Б” Державної фармакопеї [2, 153], хоча списки, видані фармакологічним та фармакопейним комітетами Міністерства охорони здоров'я, призначалися для регламентації порядку зберігання, виписування, контролю і вживання внесених до них засобів, тобто були створені з виключно професійною метою, а їх розмежування на зазначені класифікаційно-правові групи (“А” і “Б”) є умовним і залежить від концентрації цих речовин у лікарській формі [13, 88]. Деякі автори, крім того, дають визначення зазначених речовин від гранично лаконічних (наприклад: “отруйними визнаються речовини, що справляють отруйну дію на організм при вживанні навіть у малих дозах”) [3, 772; 7, 76] до розгорнутих (з переліком видів, характеру дії, агрегатного стану тощо) [4, 747,469–470; 5, 622–623].

У науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України (а це, фактично, основний орієнтир для слідчого при кваліфікації ним злочинних діянь у ході розслідування кримінальних справ) немає єдиної думки щодо предмета злочину, передбаченого ст. 321 КК України. Більшість авторів посилається на накази Міністерства

охорони здоров'я, що регламентують віднесення тих або інших речовин до категорії отруйних і сильнодіючих [4, 747; 9, 734]. Деякі автори посилаються, крім того, ще й на міжнародні акти [10, 861]. Проте, якщо порівняти ст. 321 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконні діяння *з отруйними і сильнодіючими речовинами*, і накази Міністерства охорони здоров'я про затвердження переліків *отруйних і сильнодіючих лікарських засобів* [11], не можна не помітити різницю термінів. Згідно зі ст. 2 Закону України “Про лікарські засоби” “лікарські засоби — речовини або їх суміші...” [12], тобто поняття “речовини” містить поняття “лікарські засоби”, але ним не вичерпується. Таким чином, за проаналізованими науково-практичними коментарями до Кримінального кодексу України найповнішим у цьому випадку буде наступне формулювання : предметом злочину, передбаченого ст. 321 КК України, є “отруйні та сильнодіючі речовини, перелік яких установлено спеціальними нормативними актами, що видаються зацікавленими міністерствами та відомствами”, оскільки “отруйні та сильнодіючі речовини широко застосовуються у промисловості, сільському господарстві, медицині та ветеринарії” [5, 622].

Для однакового розуміння та правильного вживання зазначеної кримінально-правової норми необхідно, перш за все, визначити коло речовин, що входять до поняття “отруйні і сильнодіючі речовини”, а також класифікувати ці речовини залежно від їх властивостей та галузей використання.

Зазначимо, що для визначення поняття “отруйні і сильнодіючі речовини” необхідно враховувати їх медичний, соціальний та правовий аспекти, оскільки ці речовини як предмет злочинів характеризуються обов'язковим їх поєднанням.

Дія отруйних і сильнодіючих речовин обумовлена їх хімічними реакціями

з речовинами, що входять до складу клітин і тканин організму, а також беруть участь у тканинному обміні. Такі реакції можуть призвести до отруєння, яке спричиняє смерть або тяжкий розлад здоров'я людини. Це — медичні ознаки, які є основним критерієм визначення суспільної небезпеки незаконних діянь із зазначеними речовинами. За характером дії на організм людини отруйні та сильнодіючі речовини відрізняються від наркотичних і психотропних, не викликають захворювання наркоманією або токсикоманією, тому дія ст. 321 КК України розповсюджується на “отруйні і сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами” [8, 126].

Під соціальною ознакою слід розуміти поширеність і небезпеку немедичного використання отруйних і сильнодіючих речовин для здоров'я різних верств населення, порушення законного обігу цих речовин.

Дві зазначені ознаки є підставою віднесення тих чи інших речовин до категорії отруйних і сильнодіючих, а відповідно, і джерелом формування наступної ознаки.

Правова (юридична, нормативна) ознака обумовлена наявністю конкретних нормативно-правових актів, що регламентують режим обігу отруйних і сильнодіючих речовин. До них слід відносити:

а) переліки отруйних і сильнодіючих речовин (заборонених до обігу, обмежених в обігу);

б) правила поведіння з отруйними і сильнодіючими речовинами (у тому числі й норми, що регламентують порядок та умови отримання спеціального дозволу на дії з зазначеними речовинами), порушення яких може заподіяти шкоду здоров'ю населення і є підставою притягнення винних до кримінальної відповідальності;

в) кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за порушення зазначених правил.

Як вже зазначалося, в кримінальному законі, як і в інших нормативно-правових актах, немає вказівок на конкретні переліки отруйних і сильнодіючих речовин, відсутній єдиний зведений перелік таких речовин, їх класифікація, а також законодавче регулювання їх обігу.

Отруйні та сильнодіючі речовини використовуються не лише в медицині, але й у ветеринарії, сільському господарстві, хімічній, целюлозно-паперовій, нафтопереробній і нафтохімічній промисловості, чорній та кольоровій металургії, харчовій та текстильній галузях, у житлово-комунальному господарстві. В обігу зазначених речовин також задіяні транспортні організації (при перевезенні зазначених речовин), різні торгові організації (при здійсненні оптової, роздрібної торгівлі даними речовинами), підприємства з переробки відходів (у сфері поводження з небезпечними відходами) і т.п. У науковій літературі, нормативно-правових актах зустрічаються різні назви одних і тих же речовин, що належать до даної категорії: “отруйні речовини” [14], “особливо небезпечні хімічні речовини” [15], “сильнодіючі отруйні речовини (сильнодействующие ядовитые вещества — СДЯВ)” [16, 67–75; 17, 8–25], “отруйні речовини” [18, 284], “токсичні речовини” [19, 151], “токсичні хімікати” [20] тощо.

Як би не називалися зазначені речовини, це не змінює їх фізико-хімічних властивостей і характеру шкідливої дії на організм людини. Проте плутанина у термінології й законодавча неврегульованість означеного питання ускладнюють кваліфікацію тих чи інших діянь з цими речовинами як злочини. Оскільки в цьому випадку йдеться про кримінальну відповідальність за незаконні діяння із зазначеними речовинами, то слід дотримуватися термінології, що застосовується кримінальним законодавством. Проте при визначенні поняття “отруйні і сильнодіючі речовини” перш за все необхідно враховувати характер

шкідливої дії цих речовин на організм людини.

Можна дати наступні визначення:

Отруйні речовини — це речовини, що справляють токсичну (отруйну) дію на організм людини, вживання яких навіть у малих дозах або з незначним їх перевищенням може призвести до отруєння або заподіяти смерть.

Сильнодіючі речовини — це речовини, немедичне вживання яких або вживання з порушенням норм і дозування може супроводжуватися розладом функціонування окремих органів або систем організму.

Тут ми свідомо не описували походження, агрегатний стан, характер дії тих чи інших речовин, спосіб надходження їх до організму. Ці положення, гадаємо, лише ускладнюють і заплутують визначення, їх можна відобразити в класифікації отруйних і сильнодіючих речовин. Правова ознака зазначених речовин нами також не була врахована, бо тоді положення “речовини, включені до списку отруйних (сильнодіючих) речовин” не відповідатиме дійсності*, а твердження “перелік (отруйних та сильнодіючих речовин) встановлено спеціальними нормативними актами, що видаються зацікавленими міністерствами та відомствами” абсолютно вірне, проте не зовсім зрозуміле, і вимагає більш детального роз’яснення [5, 622].

Єдиної класифікації ні отруйних, ні сильнодіючих речовин не існує. На нашу думку, перш за все необхідно розмежувати зазначені речовини залежно від їх практичного використання. Така умова для класифікації дозволить систематизувати отруйні та сильнодіючі речовини, що перебувають у законному обігу, та нормативно-правові акти, що встановлюють спеціальний режим їх обігу.

* Як вже нами згадувалося, єдиного зведеного переліку отруйних і сильнодіючих речовин в Україні не існує. Є лише різні підзаконні (в основному відомчі) нормативні акти, що регламентують ті чи інші питання, що стосуються поводження з отруйними і сильнодіючими речовинами.

Отже, отруйні речовини можна класифікувати:

I. Залежно від практичного використання: 1) промислові отрути, які використовуються у виробництві (ртуть, свинець, кроцидоліт, полібромовані дифеніли, поліхлоровані терфеніли та ін.); 2) пестициди — отрутохімікати, що використовуються у сільському господарстві для боротьби з гризунами та бур'янами (альдрин, каптафол, монокротофос, хлордан та ін.); 3) отруйні лікарські засоби (аконітін, атропін, кетамін, стрихнін, трамадол та ін.); 4) хімічна зброя — отруйні речовини (зарін, зоман, іприт, фосген та ін.), які згідно з міжнародно-правовими актами називаються токсичними хімікатами і є елементами хімічної зброї.

Речовини перших двох груп перераховуються в списках, закріплених як міжнародно-правовими [21], так і державними нормативно-правовими актами [14; 15]. Перелік отруйних лікарських засобів встановлюється виключно відомчим наказом Міністерства охорони здоров'я [11]. Правовий режим отруйних речовин, які входять до четвертої категорії (є хімічною зброєю або можуть бути використаними як така), регламентується нормативними документами і на міжнародному рівні [20], й на державному [23].

II. За походженням отруйні речовини можуть бути поділені на: 1) рослинні (отрути, виділені з блідої поганки, рослин (або їх частини) аконіту, беладони та ін.); 2) тваринні (змійна та бджолина отрута, отрути членистоногих тварин); 3) мінеральні (миш'як, стрихнін, ртуть, сулема тощо); 4) продукти змішаного або штучного (хімічного) походження (промислові отрути, пестициди та ін.).

III. За агрегатним станом отруйні речовини можуть бути: 1) рідкі; 2) тверді; 3) порошкоподібні; 4) газоподібні.

IV. За характером дії отруйних речовин на організм людини вони поділяються:

A. Залежно від загального токсичного ефекту:

1) місцеві (спричиняють різкі враження в місці первинної їх дії);

2) резорбційні (токсичний ефект виявляється лише після їх всмоктування).

Б. За вибірковістю дії на ті чи інші органи (системи):

1) серцеві — кардіотоксичної дії (ліки, рослинні отрути, солі барію, кадмію тощо);

2) нервові — викликають порушення функціонування нервової системи: збуджуючі (атропін); судомні (стрихнін); пригніблюючі (трамадол); снодійні (гексенал); паралізуючі (фосфорорганічні сполуки, сірковуглець, тетраетилсвинець тощо);

3) печінкові (хлоровані вуглеводні, альдегіди, феноли, отруйні гриби);

4) ниркові (сполуки важких металів, етиленгліколі, щавлева кислота);

5) кров'яні (водень миш'яковистий, натрію нітрит, вуглецю оксид, бензол тощо);

6) легеневі (оксиди азоту, озон, фосген тощо);

7) загально отруйної дії (ціаніди, ціанистоводнева (синильна) кислота, динітрофенол, етиленхлоргідрин тощо).

В. За наслідками чи тривалістю дії:

1) летальні, що призводять або можуть призвести до смерті (у 5% випадків) - термін дії до 10 діб;

2) тимчасові, що призводять до нудоти, блювоти, набряку легенів, болю у грудях — термін дії від 2 до 5 діб;

3) короточасні, тривалість яких декілька годин, що призводять до подразнення у носі, ротовій порожнині, головного болю, задухи, загальної слабості, зниження температури [18, 265–267; 19, 150–152; 23, 463–464; 24, 20–31].

Сильнодіючі речовини можна поділити на дві основні групи залежно від практичного використання:

I. Сильнодіючі лікарські засоби, які складають основну частину сильнодіючих речовин.

II. Інші сильнодіючі речовини, що використовуються, головним чином, у хімічній промисловості як субстанції для виготовлення деяких хімічних речовин, розчинників тощо, наприклад: толуол, хлороформ, метилбензилкетон та ін.

Оскільки на сьогодні найбільш поширене немедичне застосування сильнодіючих лікарських засобів, зупинимось на більш детальній їх характеристиці та класифікації.

Перелік сильнодіючих лікарських засобів встановлюється Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 7 липня 2004 року за № 344 "Про затвердження переліків отруйних та сильнодіючих лікарських засобів" [11] та налічує 57 найменувань. Це різні препарати, що впливають, головним чином, на центральну нервову систему людини, які здатні надавати стимулюючу або депресивну дію на центральну нервову систему, викликаючи галюцинації, порушення моторної функції, мислення, поведінки, сприйняття, зміну настрою, або можуть призводити до аналогічних шкідливих наслідків.

За характером дії на організм людини сильнодіючі лікарські засоби можна поділити на наступні групи: снодійні препарати (бромізовал та ін.); седативні (заспокійливі) препарати (амізил, левомепромазин, бензобарбітал та ін.); антидепресанти (цефедрин, алімемазин); психостимулятори (сиднофен); проти-епілептичні (циклодол); антихолінергічні засоби (використовуються при лікуванні бронхіальних захворювань, наприклад солутан); засоби, що впливають на мускулатуру матки (метилергометрин).

Сильнодіючі лікарські засоби, як і отруйні, також можна класифікувати за формами випуску: 1) ампули, тьюбіки-крапельниці, флакони, бутілі різних місткостей (для рідких лікарських засобів); 2) таблетки, капсули, скляні банки, флакони, пакети з поліетиленової плівки, паперу у великому обсязі (для порошкоподібних лікарських засобів).

Проте, на наш погляд, можлива й достатньо нетрадиційна класифікація отруйних і сильнодіючих речовин.

В основу запропонованої класифікації може бути покладена протиправна мета використання сильнодіючої або отруйної речовини.

Ґрунтуючись на такому способі класифікації, зазначені речовини можуть бути поділені на чотири основні розряди:

1) отруйні і сильнодіючі лікарські засоби, які впливають на центральну нервову систему людини і використовуються особами, що допускають немедичне вживання наркотичних засобів (наркоманами), з метою отримання або посилення наркотичного ефекту, а також зняття нервової напруги, викликаного вживанням наркотиків або для послаблення синдрому абстиненції. До цієї групи входять такі препарати, як алімемазин, амізил, бензобарбітал, бромізовал, левомепромазин, сиднофен, трамадол, цефедрин, циклодол тощо;

2) речовини, що використовуються як сировина (напівпродукти та реагенти) у процесі незаконного виготовлення наркотичних засобів. До цієї групи входять такі речовини, як солутан, ефедрин трава тощо. Зокрема, з криміналістичної практики відомі випадки кустарного виготовлення з препаратів, що містять ефедрин (не тільки з таблеток "Теофедрин", "Ефедрину гідрохлорид", але і з розчинів "Солутан" та ін.) таких засобів, як ефедрон або первітин;

3) речовини, що використовуються для доведення до безпорадного стану потерпілого при здійсненні корисливо-насильницьких злочинів. Сюди слід віднести такі речовини, як клонідин (клофелін), хлоретил, ефір для наркозу тощо;

4) речовини, що використовуються для спричинення шкоди життю і здоров'ю потерпілого. Сюди можуть бути віднесені отруйні речовини (наприклад миш'як, беладонна, стрихнін, ртуть і т.п.).

На закінчення хотілося б сказати, що проблема визначення та класифікації отруйних і сильнодіючих речовин існує й вирішувати її потрібно, перш за все, на законодавчому рівні.

Доцільно було б, на наш погляд, розробити та прийняти Закон України “Про обіг в Україні отруйних та сильнодіючих речовин”, що регламентував би наступні питання:

– Визначення термінів, насамперед отруйних та сильнодіючих речовин, їх класифікацію.

– Закони та підзаконні нормативні акти, що регламентують суспільні відносини в сфері обігу отруйних та сильнодіючих речовин.

– Органи, уповноважені визначати ті чи інші питання щодо обігу отруйних та сильнодіючих речовин.

– Порядок законного обігу отруйних та сильнодіючих речовин та засоби контролю за ним.

– Інші питання, що потребують законодавчого регулювання.

Список літератури:

1. Уголовный кодекс Украинской ССР: Офиц. текст по состоянию на 1 февраля 1944 г. — М.: Юрид. Изд-во НКЮ СССР, 1944. — 94 с.
2. *Матышевский П. С.* Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. — М.: Юридическая литература, 1964. — 158 с.
3. Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. коммент. / *Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г. Бурчак* и др. — К.: Политиздат Украины, 1987. — 880 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Атіка, 2004. — 1056 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / За заг. ред. М.О. Потєбєнька, В.Г. Гончаренка. — К.: Форум, 2001. — 941 с.
6. *Бабаян Э.А., Гаевский А.В., Бардин Е.В.* Правовые аспекты оборота наркотических, психотропных, сильнодействующих, ядовитых веществ и прекурсоров: Государственные и ведомственные акты. Методические материалы. Комментарии. Ответы на вопросы. Часть II. — М.: МЦЭФР, 2002. — 320 с.
7. *Костін М.І.* Контрабанда. Доказування обставин вчинення злочину на досудовому слідстві: Монографія. — К.: Дія, 2003. — 185 с.
8. Кримінальний кодекс України. За станом на 15 квітня 2005 р. / Верховна Рада України: Офіц. вид. — К.: Парламентське вид-во, 2005. — 178 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. — К.: А.С.К., 2002. — 968 с.
10. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Акад. прав України, Національна академія ім. Я. Мудрого. — Х.: Одиссей, 2004. — 1152 с.
11. Наказ Міністерства охорони здоров'я України “Про затвердження переліків отруйних та сильнодіючих лікарських засобів” від 7 липня 2004 року № 344 // www.liga.net.
12. Закон України “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 р. зі змінами і доповненнями, внесеними законами України від 14 лютого 1997 р., від 30 червня 1999 р.
13. *Шаповалов В.* Юридическая опека: о необходимости изменения редакции части 2 статьи 321 УК Украины, предусматривающей ответственность за незаконный оборот (сбыт) сильнодействующих и ядовитых веществ // Ліки України. — 2003. — № 11. — С. 88–92.
14. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення,

знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів” від 20 червня 1995 р. № 440 зі змінами і доповненнями (із доданим Переліком отруйних речовин) // www.liga.net

15. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню” від 17 серпня 1998 р. № 1287 // www.liga.net

16. Действия населения в чрезвычайных ситуациях мирного времени: Учебное пособие по гражданской обороне. — Киев: Штаб гражданской обороны Украины, 1992. — 175 с.

17. Сильнодействующие ядовитые вещества. Технические жидкости. Ртуть: Учебное пособие. Библиотечка журнала “Военные знания”. — Москва, 1998. — 72 с.

18. Хван Т.А., Хван П.А. Безопасность жизнедеятельности. Серия “Учебники и учебные пособия”. — Ростов н/Д: Феникс, 2000. — 352 с.

19. Желібо Є.П., Заверуха Н.М., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності / За ред. Є.П. Желібо і В.М. Пічі. — Львів: Новий світ, 2000, 2002. — 328 с.

20. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, підписана від імені України 13 січня 1993 р. в м. Парижі, ратифікована 16.10.98 р. Законом України № 187–XIV // www.liga.net

21. Роттердамська конвенція про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі, прийнята 10 вересня 1998 р., ратифікована 26 вересня 2002 р. Законом України № 169–IV // www.liga.net

22. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання” від 28 січня 2004 р. № 86 зі змінами і доповненнями (із доданим Списком товарів подвійного використання, що можуть бути використані у створенні хімічної зброї) // www.liga.net

23. Вещественные доказательства: Информационные технологии процессуального доказывания / Под общ. ред. В.Я. Колдина. — М.: НОРМА, 2002. — 768 с.

24. Сильнодействующие ядовитые вещества и защита от них / Под ред. В.А. Владимирова. — М.: Военное изд-во, 1989. — 176 с.

РЕЗЮМЕ

В статье освещена проблема определения предмета преступления, предусмотренного ст. 321 УК Украины, а также понятий ядовитых и сильнодействующих веществ. Проанализированы нормативно-правовые акты, регламентирующие оборот данных веществ, отмечена неурегулированность на законодательном уровне данного вопроса, а также отсутствие единого сводного и систематизированного перечня указанных веществ. Предложено определение понятия ядовитых и сильнодействующих веществ, а также их классификация.

SUMMARY

The problem of the crime subject's definition (Article 321 of the Criminal Code of Ukraine) and also definitions of poisonous and virulent substances is touched on in this article. Some normative legal acts regulating the circulation of given substances have been analyzed. The absence of regulation of this question on the legislative level and single systematized list of the indicated substances are marked. In the article the definition of poisonous and virulent substances is also offered.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Отримано 03.11.05